

A. H. ТИХОНОВ, ИЗУЧЕНИЕ ВИДОВ РУССКОГО ГЛАГОЛА
В УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЕ

(Издательство „Укитувчи”, Ташкент — 1970, 131 p.)

DR. BIHARI JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1973. február 1.)

Aleksandr Nikolaevič Tichonov, a szamarkandi egyetem fiatal docense máris gazdag tudományos tevékenységre tekinthet vissza. Főleg az orosz igeaspektusok esnek érdeklődési körébe és túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a modern szovjet aspektológiának A. V. Isačenko, Ju. S. Maslov és A. V. Bondarko professzorok után ő ma az egyik legfémjelzettebb alakja.

Legújabb munkája is, melyet módszertani segédkönyvnek szánt, az aspektusokkal kapcsolatos. A bevezetésen kívül három fejezetre oszlik: I. *Vid kak grammatičeskaja kategorija* (7—47), II. *Sredstva vyraženiija vidovych značenij russkogo glagola v uzbekskom jazyke* (48—57), III. *Metodika prepodavunija vidov glagola v uzbekskoj škole* (58—131).

Általános érdeklődésre az I. és III. fejezet tarthat számot, míg a II. fejezet segítséget nyújthat az üzbég iskolák orosz nyelvtanárainak, mert Tichonov egybevetve az orosz és üzbég nyelv lehetőségeit az aspektusok kifejezésére, a kontrasztivitás elvére támaszkodva komoly útmutatásokkal szolgál kollégáinak, hogyan lehetséges az üzbég tanulókat megtanítani az aspektusok helyes használatára. Az üzbég nyelvben ugyanis nincs meg az aspektus kategóriája, az aspektusok megtaníttatása tehát speciális nehézségekbe ütközik.

Az első fejezet tartalmazza az aspektusok bonyolult elméletét. Az aspektuskategória grammatikai tartalmának feltárása egyike a legfontosabb és egyben a legmegtévészőbb feladatoknak, amiben máig sem alakult még ki egységes vélemény az aspektológusok között. A módszertani irodalomban erősen gyökeret vert az a felfogás, hogy a folyamatos aspektusú ige (*F*) tartós, a befejezett aspektusú ige (*B*) befejezett cselekvést fejez ki. *F. Miklosich* — mert az ő nevéhez fűződik ez a felfogás — elméletét azonban jogosan bírálták már többször, s valóban igen nehéz megmagyarázni pl. a tanulónak, hogy a *B* igék egyszerű jövő ideje (*postroim, rasskažem, otveču* stb.) befejezett cselekvést fejez ki, mikor az még ténylegesen végbe sem ment. És hogyan fejezhetik ki a cselekvés befejezettségét az ún. kezdő igék (*zagovorit', pobežat'*)? Ugyanilyen nehézségbe ütközik aspektus szempontjából e felfogás alapján a múlt idő magyarázata is, hiszen a *B* és *F* igék egyaránt kifejezhetik a cselekvés befe-

jezettségét. Hol van hát a megoldás? Miképpen határozható meg az aspektus alapvető, általános jelentése?

Tichonov, aki egyébként bátran bírálja még mestereit is, a régebbi szovjet akadémiai nyelvtan ellentmondásait sem kímélve, ezúttal kitart a hagyományostól csak némileg eltérő ún. vinográdovi álláspont mellett, és azt állítja, hogy az aspektus a cselekvés viszonyát jelöli a belső határhoz. De mi az a belső határ?

Nyilván a cselekvés belső határáról van szó. Ez szerinte úgy értendő, mint a cselekvés természetes kiindulópontja (kezdet?), a kívánt cél vagy bizonyos eredmény elérése, egy olyan határ elérése, amely az igével jelölt cselekvés természetének a jelentéséből következik. Emellett a *B* ige lesz az aspektusellentét erős, jelölt tagja, amely megjelöli a cselekvés határát, természetes kiindulópontját vagy eredményét, az *F* ige pedig az aspektusellentét gyenge, nem jelölt tagja, azaz amely nem jelöli a cselekvés határát (kezdetét, közepét vagy végét), hanem a cselekvést folyamatában, tartósságában fejezi ki.

Aki ismeri *Tichonov* irodalmi munkásságát, megszokhatta, hogy éles logikával, biztos tárgyismerettel operál és mindig világosan, egyszerűen fogalmaz. A fenti aspektus-definíciójáról ez korántsem mondható el.

Az ún. belső határon a nyelvészek különböző dolgokat értenek. A legáltalánosabb felfogás szerint a cselekvés valamilyen méretű körülhatároltságát nevezik belső határnak. Ilyen belső határ lehet a cselekvés befejezettsége: *rešil*, a cselekvés vége: *dopol*, a cselekvés eleje: *zapel*, a cselekvés kezdetének és végének egybefolyása: *propel* stb. Eszerint a *B* igék utalnak a cselekvés határára, az *F* igék nem utalnak arra. Pl.: *rešit'-rešat'*, *zakončit'-zakančivat'*, *stroit'-, postroit'*, *sidet'-prosidet'*.

Kétséges azonban, hogy ez a határelmélet valóban kifejezi-e az aspektus lényegét és nem áll-e közelebb a valósághoz A. V. Isačenko, Ju. S. Maslov stb. felfogása, akik a *B* igék jellegzetes vonásának a cselekvés oszthatatlanságát, egészét tartják, míg az *F* igék erre nem utalnak. Ebből a szempontból az aspektus grammatikai kategória, nem a cselekvés viszonyát fejezi ki, hanem azt, hogy a *beszélőnek* milyen a viszonya a cselekvéshez, a maga egészében vagy folyamatában szemléli-e azt.

Sokat vitatott kérdés az aspektuspárok problémája is. Ennek már helyes definícióját találjuk meg a recenzált könyvben: szerint aspektuspárt alkot az olyan két igealak, amelyek lexikai jelentése ugyanaz s csak aspektusra nézve különböznek egymástól (*otkryvat'-otkryt'*).

Tichonov részletesen ismerteti az aspektuspárok és az aspektusok képzésének mechanizmusát. Nem osztja a Maslov-iskolának azt a nézetét, hogy az igei előképzők mindig megőriznek valamit eredeti lexikai jelentésükből és sok példával bizonyítja, hogy igenis vannak *tiszta* (teljesen grammatikalizált) előképzők, amelyek az igének csakis az aspektusát változtatják meg, de új lexikai jelentést nem kölcsönöznek neki.

Az előképző nélküli igék érdekes esete — más kézikönyvek nem is említik —, amikor az előképzős igékkel való korrelációjuk különböző jelentéseket eredményezhet. Vö.: *staret'-postaret'* (*on načal bystro staret'*, *postarel*) és *staret'-ustaret'* (*istinno chudožestvennoe proizvedenie ne stareet, ne ustareet nikogda*); *glochnut'-oglochnut'* (*posle bolezni starik*

načal glochnut', ogloch) és *glochnut'-zaglochnut'* (*sad glochnet, zagloch; bol' glochnet, zaglochla*) stb. (Tichonov i. m. 26.)

A szuppletív aspektuspárokat Tichonov teljes értékű aspektuspárok-nak tartja, amivel nehéz egyetérteni. (Tich. 32.) Nézzük meg pl. a *lovit'* igét. Ezzel kapcsolatban V. M. Nikitevič (*Grammatičeskie kategorii v sovremennom russkom jazyke. — Učpedgiz* 1963) a következőket írja: „Как кажется, следует осторожно отнестись к так называемым сушлетивным формам вида. Глагольные пары говорить — сказать, брать — взять, ловить — поймать не выражают „чистых“ различий по виду, характерных для суффиксальных форм. Ср.: Наконец-то изловили редкую птицу и Поймали редкую птицу. В этом контексте форма изловили, несомненно, выражает результат глагола ловить, т. е. является полным видовым соответствием этого глагола. Форма же поймали обозначает самостоятельное действие с характеристикой результативности, но без относительно к глаголу ловить. — Лишь в известных условиях они образуют соотносительные по виду пары. Но между членами этих пар возможны и смысловые различия.” (i. m. 135.)

Mintaszerűen fejti ki Tichonov a mozgást jelölő és az ún. defektusos igék aspektus sajátosságait, miközben megjegyzi, téves az akadémiai nyelvtannak az az állítása, hogy sokkal több pár nélküli *F* ige van az oroszban, mint pár nélküli *B* ige. Ennek szerinte éppen az ellenkezője az igaz. Az egyaspektusú *B* igék száma messze meghaladja az egyaspektusú *F* igék mennyiségét. (Tichonov 43.)

Tichonov könyvének terjedelemre nézve is legjelentősebb része a *harmadik fejezet*, ami összhangban van a mű célkitűzéseivel. Szerinte az aspektusok tanításának legnagyobb módszerbeli fogyatékosága az, hogy oddig kevés figyelmet szenteltek az aspektuspároknak, márpedig a nem oroszok részére való aspektusoktatásnak ez a lényege. Több időt kell továbbá szánni az aspektus és időviszonyok szoros összefüggéseinek a tisztázására, és jobban ki kell használni azt a lehetőséget, hogy egyszerű rajzokkal, képsorokkal könnyen szemléltethetjük az aspektuskülönbségeket. Tichonov könyve közöl is néhány ilyen képsort. A. V. Bondarko, L. L. Bulanin (*Russkij glagol. Leningrad, 1967.*) alapján igen tömören ismerteti a két aspektus speciális jelentéseit, majd vázolja, hogy milyen jelentéskülönbséget idéz elő a felszólító módban a *ne* tagadószócska használata a *B* és *F* igék mellett. Nagyszerű példákkal illusztrálja a *B* és *F* igék infinitívusának használatát a *nado* és *nel'zja* szavak mellett: V etom meste nel'zja *perechodit'* (azaz: *tilos!*) és V etom meste nel'zja *perejti* (azaz: *lehetetlen*) stb.

E fejezet kétségtelenül legértelmesebb és legsikeresebb része az aspektusok szemantikájának a tanulmányozása (95—131), amelyben még egyszer összefoglalja az aspektusok általános és specifikus jelentéseit, kifejti az aspektusjelentések realizálásának feltételeit, hangsúlyozza, hogy az aspektusok megválasztásában nagy szerepet játszik többek között a beszédhelyzet is, elemzi az aspektus és a lexikai jelentések, az aspektus és igemódok közti összefüggéseket. Ez utóbbival kapcsolatban nagy figyelmet szentel a modalitás problémájának is.

Külön kiemeli *Tichonov* a mozgást jelölő igék bonyolult struktúráját és rámutat arra, hogy az idetartozó *F* igék múlt idejű alakja oda-vissza történő mozgást fejez ki: Skazal mne, čto *zachodil* za mnoju kto-to (zašel i ušel). A mozgást jelölő igékhez hasonló *F* igék múlt idejű alakjai azt fejezik ki, hogy a beszéd pillanatában a cselekvés eredménye megszűnt: Ночью я вставал (встал и опять лег). Вчера я поднимался на эту гору (поднялся и спустился). Вчера днем на два часа отключали свет (отключили, потом опять включили). Кто это снимал мое пальто с вешалки? (снял и снова повесил). Кто же нажимал на кнопку (нажал и отпустил) stb. (*Tichonov* példái, 108. old.)

Az egész mű azt bizonyítja, hogy *Tichonov* nemcsak az aspektusok elméleti vonatkozásaiban mozog egész otthonosan, hanem annak gyakorlati, módszertani vonatkozásaiban is. Bár tanulmányát elsősorban az üzbég iskolák tanárainak szánta, általános következtetései, magyarázatai, kiváló gyakorlatai jól hasznosíthatók más, nem orosz anyanyelvű iskolákban is. Nem kétséges, hogy *A. N. Tichonov* könyve az utóbbi időben egyre jobban kibontakozó módszertani irodalom igen nagy nyeresége.